

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9766-4780>

DOI: 10.32702/2306-6814.2026.6.223

АСИМЕТРИЧНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ФАКТОР ВИНИКНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ КОНКУРЕНТНОГО ТИПУ

Y. Biliak,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ASYMMETRIC COMPETITION AS A FACTOR IN THE EMERGENCE OF COMPETITIVE ECONOMIC CONFLICTS

У статті досліджено асиметричну конкуренцію як важливий чинник виникнення економічних конфліктів конкурентного типу в сучасному господарському середовищі. Обґрунтовано, що посилення диференціації між суб'єктами господарювання за рівнем ресурсного забезпечення, доступом до фінансових ресурсів, технологічних можливостей та ринкової влади формує передумови для виникнення асиметричних конкурентних відносин, які нерідко трансформуються у конфліктні ситуації між економічними агентами. Показано, що асиметрична конкуренція проявляється у нерівномірному розподілі економічного потенціалу між учасниками ринку, що зумовлює різні можливості впливу на ринкове середовище, формування цінової політики, доступ до фінансових інструментів і каналів збуту продукції.

Проаналізовано теоретичні підходи до трактування категорій асиметричної конкуренції та економічних конфліктів конкурентного типу, що дозволило узагальнити їх змістовні характеристики та визначити основні причини виникнення конфліктних ситуацій у конкурентному середовищі. Доведено, що асиметричність конкурентних позицій суб'єктів господарювання може спричиняти загострення боротьби за обмежені ресурси, ринкові ніші, фінансові потоки та інституційні переваги, що підвищує ймовірність виникнення економічних конфліктів інтересів. Особливо гостро такі процеси проявляються в галузях, де одночасно функціонують великі корпорації та малі або середні підприємства, які мають різні можливості доступу до фінансових, технологічних та інформаційних ресурсів.

Встановлено, що асиметрична конкуренція може виступати як каталізатор виникнення конфліктів конкурентного типу, які проявляються у формах цінового тиску, витіснення з ринку, обмеження доступу до ресурсів, використання адміністративних або інституційних переваг, а також у конфліктах інтересів між учасниками ринку. Такі конфлікти здатні впливати на фінансову стійкість суб'єктів господарювання, підвищувати рівень фінансових ризиків і формувати додаткові загрози їх фінансовій безпеці.

Обґрунтовано, що ефективне управління конкурентними конфліктами потребує формування системи фінансового убезпечення, спрямованої на своєчасну ідентифікацію фінансових небезпек, оцінювання їх потенційного впливу та розроблення механізмів адаптації суб'єктів господарювання до асиметричних умов конкурентного середовища. Визначено, що застосування комплексного підходу до аналізу асиметричної конкуренції та пов'язаних із нею економічних конфліктів дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень, спрямованих на зниження рівня конфліктогенності економічного середовища та забезпечення стабільного функціонування підприємств.

Отримані результати дослідження сприяють поглибленню теоретичних уявлень про природу асиметричної конкуренції та її вплив на формування економічних конфліктів конкурентного типу, а також створюють методологічне підґрунтя для подальших досліджень у сфері управління конкурентними ризиками, підвищення фінансової безпеки та формування ефективних механізмів фінансового убезпечення суб'єктів господарювання.

The article examines asymmetric competition as an important factor in the emergence of competitive economic conflicts in the modern economic environment. It is argued that the increasing differentiation between economic entities in terms of resource provision, access to financial resources, technological capabilities, and market power creates the preconditions for the emergence of asymmetric competitive relations, which often transform into conflict situations between economic agents. It is shown that asymmetric competition manifests itself in the uneven distribution of economic potential among market participants, which determines different opportunities to influence the market environment, the formation of pricing policy, access to financial instruments, and product distribution channels.

Theoretical approaches to interpreting the categories of asymmetric competition and competitive economic conflicts have been analyzed, which has made it possible to summarize their substantive characteristics and identify the main causes of conflict situations in a competitive environment. It has been proven that the asymmetry of competitive positions of economic entities can lead to an intensification of the struggle for limited resources, market niches, financial flows, and institutional advantages, which increases the likelihood of economic conflicts of interest. Such processes are particularly acute in industries where large corporations and small or medium-sized enterprises operate simultaneously, with different opportunities for access to financial, technological, and information resources.

It has been established that asymmetric competition can act as a catalyst for competitive conflicts, which manifest themselves in the form of price pressure, market exclusion, restricted access to resources, the use of administrative or institutional advantages, and conflicts of interest between market participants. Such conflicts can affect the financial stability of economic entities, increase the level of financial risks, and create additional threats to their financial security.

It has been substantiated that effective management of competitive conflicts requires the formation of a financial security system aimed at timely identification of financial risks, assessment of their potential impact, and development of mechanisms for adaptation of economic entities to asymmetric conditions of the competitive environment. It has been determined that the application of a comprehensive approach to the analysis of asymmetric competition and related economic conflicts allows for increasing the effectiveness of management decisions aimed at reducing the level of conflict in the economic environment and ensuring the stable functioning of enterprises.

The results of the study contribute to the deepening of theoretical understanding of the nature of asymmetric competition and its impact on the formation of competitive economic conflicts, as well as create a methodological basis for further research in the field of competitive risk management, improving financial security, and forming effective mechanisms for financial protection of economic entities.

Ключові слова: асиметрична конкуренція, фінансова безпека, фінансове убезпечення, фінансові небезпеки, конфлікти конкурентного типу, економічний конфлікт інтересів, фінансові ризики.

Key words: asymmetric competition, financial security, financial safeguarding, financial threats, competitive conflicts, economic conflict of interest, financial risks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах трансформації аграрного ринку України особливого значення набуває проблема нерівномірного доступу суб'єктів господарювання до ресурсів, фінансових інструментів, інфраструктури та регуляторної підтримки. Таке викривлення умов функціонування породжує асиметричну конкуренцію, яка формує системні ризики для фінансової безпеки підприємств, знижує ефективність розподілу ресурсів, гальмує розвиток малого й середнього агробізнесу.

Проблема ускладнюється тим, що асиметрія на ринку дедалі частіше трансформується у структурні економічні конфлікти. Зокрема, боротьба за доступ до земельних активів, участь у державних тендерах, лобістське просування окремих інтересів та економічне витіснення слабших гравців переростають у масштабне протистояння за контроль над ринком. У поєднанні з загальною політико-економічною нестабільністю, це створює передумови для порушення економічної рівноваги в сільських територіях та унеможливує досягнення сталого розвитку.

Водночас, наявна система оцінювання фінансової безпеки підприємств здебільшого не враховує вплив зовнішніх конкурентних викривлень і зосереджується переважно на внутрішніх фінансових показниках. Це обумовлює потребу в розробленні нового наукового підходу, який поєднає аналіз асиметрії ринкового середовища з діагностикою фінансової стійкості та конфліктогенності конкурентної взаємодії.

Дослідження асиметричної конкуренції в аграрному секторі в контексті фінансової безпеки та економічного конфлікту має як прикладне значення для формування ефективної державної політики врівноваження ринку, так і наукову цінність для розвитку теорії конкурентної поведінки, регіональної економіки та фінансової стійкості підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика асиметричної конкуренції та її впливу на функціонування ринкових систем розроблялася в межах теорії інформаційної нерівності, започаткованої роботами Дж. Акерлофа [1] та Дж. Стігліца [2]. Зокрема, Дж. Акерлоф у праці "The Market for Lemons" довів, що асиметрія інформації між продавцем і покупцем призводить до виведення якісних учасників із ринку. Сучасні інтерпретації цих положень розглядають не лише інформаційну, а й інституційну та інфраструктурну асиметрію як джерело порушення ринкової рівноваги та підвищення конфліктогенності економічного середовища.

В Україні дослідження цих процесів починають знаходити своє відображення в аналізі аграрної сфери О. Нівієвський, П. Яворський та О. Донченко в роботі "Оцінка ролі дрібних фермерів та домогосподарств у сільському господарстві та сільській економіці та заходи щодо підтримки їхнього сталого розвитку" проводять аналіз, як інформаційні викривлення впливають на реєстрацію та офіційний облік малих фермерських господарств, та визначають, що тіньовий сектор значною мірою формується через обмежений доступ до цифрових реєстрів і недостатню правову обізнаність. [3]

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є виявлення впливу асиметричної конкуренції на формування економічних конфліктів в аграрному секторі та обґрунтування її зв'язку з ризиками порушення фінансової безпеки аграрних підприємств. Дослідження спрямоване на теоретичне уточнення природи асиметрії ринкового середовища, виокремлення конфліктогенних чинників у поведінці великих і малих учасників ринку, а також аналіз наслідків таких дисбалансів для стійкості аграрного виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На функціонування аграрного сектору економіки впливає велика низка різноманітних економічних

конфліктів, що позначаються на досить різних сторонах функціонування аграрних суб'єктів господарювання та аграрного сектору в цілому. Однак на ефективність господарювання найбільший вплив справляють економічні конфлікти конкурентного типу. Такі конфлікти стають результатом посилення ринкової конкуренції аграрних суб'єктів господарювання різних за розмірами, організаційно-правовими формами та, головне, за принципами діяльності й ресурсним забезпеченням.

Необхідно визнати, що сама по собі конкуренція є цілком позитивним економічним феноменом. Якщо мова йде про здорову конкуренцію, то можна стверджувати, що вона змушує учасників ринку постійно удосконалювати свої товари, роботи й послуги та забезпечувати поліпшення ринкових пропозицій. Однак, на ринку в цілому та аграрному зокрема, може виникати нездорова викривлена конкуренція в асиметричній формі.

Так, нині в аграрному секторі економіки України на аграрних ринках по аналогічним продуктивним позиціям

конкурують суб'єкти господарювання, які відносяться до категорій великих, середніх та малих підприємств, в т. ч. мікропідприємств. Ці суб'єкти мають різні вихідні умови ведення діяльності. У такий спосіб утворюється асиметрична конкуренція, яку аж ніяк не можна визнати здоровою. Асиметрична конкуренція призводить до цілком різної ефективності господарювання великих, середніх, малих та мікропідприємств, обумовлює складний та впливовий економічний конфлікт між ними. Для демонстрації цього конфлікту було проаналізовано ефективність господарювання, ділову та ринкову активність в аграрному секторі, а також ключові індикатори платоспроможності, що безпосередньо залежать від ринкової активності та загалом операційної діяльності аграрних товаровиробників.

Попри те, що аграрні товаровиробники характеризуються подібним перерозподілом витрат, ефективність їх господарювання різниться досить помітно, що видно з даних табл. 1. Так, продуктивність праці у великих під-

Таблиця 1. Оцінка впливу ефективності господарювання на фінансову безпеку різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки										Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Отримано виручки з розрахунку на 1 залученого працівника, тис. грн												
Великі	684	1270	1388	1422	1682	1711	2027	2651	3232	2548	581	
Середні	300	529	575	706	838	914	1043	1802	1343	1043	-459	
Малі	220	475	551	654	738	779	1088	1437	1369	1149	-68	
з них мікро	137	260	331	379	423	475	794	982	989	852	7	
Отримано чистого прибутку з розрахунку на 1 залученого працівника, тис. грн												
Великі	113	514	316	295	345	116	225	1115	526	413	-589	
Середні	24	127	119	105	118	227	145	389	171	147	-218	
Малі	23	137	137	93	79	75	149	385	150	127	-235	
з них мікро	10	71	73	28	34	42	110	240	83	73	-157	
Припадає виручки на 1 грн витрат на оплату праці, грн												
Великі	16,59	23,31	19,47	14,58	13,71	10,93	11,48	13,07	14,72	-1,87	1,65	
Середні	10,29	13,07	11,11	9,67	9,07	8,67	8,93	12,17	8,71	-1,58	-3,46	
Малі	16,23	25,51	24,96	20,26	17,65	15,65	16,36	19,88	14,42	-1,81	-5,46	
з них мікро	15,81	29,13	28,25	28,33	18,96	19,20	20,75	25,72	18,33	2,52	-7,39	
Частка витрат на оплату праці в виручці, %												
Великі	6,03	4,29	5,14	6,86	7,29	9,16	8,71	7,65	6,79	0,76	-0,86	
Середні	9,72	7,65	9,00	10,34	11,03	11,55	11,20	8,22	11,49	1,77	3,27	
Малі	6,16	3,92	4,01	4,93	5,67	6,39	6,11	5,03	6,93	0,77	1,9	
з них мікро	6,33	3,43	3,54	3,53	5,28	5,21	4,82	3,89	5,45	-0,88	1,56	
Співвідношення прибутку до оподаткування та виручки, %												
Великі	8,27	8,53	46,74	31,08	14,72	15,10	11,27	42,05	16,42	8,15	-25,63	
Середні	10,60	5,20	21,39	18,15	13,13	14,06	14,03	21,77	13,01	2,41	-8,76	
Малі	3,47	5,88	23,72	20,19	12,89	10,42	13,79	26,84	11,04	7,57	-15,8	
з них мікро	0,58	4,11	20,47	18,71	6,78	7,66	14,03	24,53	8,57	7,99	-15,96	
Чиста рентабельність продаж, %												
Великі	16,54	40,49	22,79	20,74	20,49	6,78	11,12	42,05	16,28	-0,26	-25,77	
Середні	8,01	24,00	20,73	14,89	14,14	24,81	13,93	21,58	12,75	4,74	-8,83	
Малі	10,55	28,92	24,80	14,29	10,75	9,58	13,70	26,76	10,95	0,4	-15,81	
з них мікро	7,15	27,30	22,16	7,46	8,09	8,91	13,90	24,41	8,42	1,27	-15,99	
Рентабельність виробленої продукції, %												
Великі	12,73	36,06	20,96	17,37	17,73	6,21	9,59	37,12	16,53	3,8	-20,59	
Середні	6,48	20,63	17,44	13,17	12,31	21,90	12,74	20,04	12,06	5,58	-7,98	
Малі	7,23	26,80	22,07	12,96	9,46	8,71	12,84	24,16	9,60	2,37	-14,56	
з них мікро	4,23	26,42	19,73	6,74	7,03	7,77	12,95	21,52	7,20	2,97	-14,32	
Рентабельність діяльності, %												
Великі	17,56	55,17	28,00	18,55	16,99	5,92	12,37	48,38	18,03	0,47	-30,35	
Середні	8,66	29,82	23,79	16,14	14,85	27,02	15,78	35,68	13,90	5,24	-21,78	
Малі	13,24	41,27	34,54	20,13	13,62	11,60	17,49	40,17	13,22	-0,02	-26,95	
з них мікро	9,68	39,37	31,18	14,60	11,26	11,72	18,40	35,59	9,81	0,13	-25,78	

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4—7].

приємствах, обчислена як обсяг виручки від реалізації на 1 працівника, у 2020 р. майже у два рази перевищувала відповідний показник у середніх та малих підприємствах та була у тричі більшою від продуктивності праці в мікропідприємствах. У 2021 р. викривлення дещо скоротилися, однак у 2022 р. ще більше посилюється. У великих підприємствах у 2022 р. вона була у 2,5 рази більшою порівняно з малими і середніми підприємствами та у 3,3 рази порівняно з мікропідприємствами. Прибутку з розрахунку на 1 працюючого у великих підприємствах у 2022 р. отримано у 3,3 рази більше, ніж у середніх та малих підприємствах, та понад 6 разів більше, ніж у мікропідприємствах.

Якщо до 2020 р. варіативність рентабельності виробництва і продажу аграрної продукції була такою, що було важко визначити стабільне лідерство якоїсь із груп аграрних підприємств, то у 2020 р. вона відносно вирівнялася. Однак, в умовах поширення пандемії та війни (тобто в умовах криз та соціально-економічних катаклізмів) у 2021 та

2022 рр. лідерство великих підприємств за показниками ефективності стало безспірним. Адже у передвоєнний рік та рік повномасштабного вторгнення чиста рентабельність продажів, виробленої продукції та діяльності у великих підприємствах вдвічі перевищували відповідні показники по мікропідприємствах та були на 40—50 % вищими порівняно із середніми та малими підприємствами.

Виявлені тенденції свідчать про те, що великі підприємства залишаються більш стійкими, конкурентоспроможними та ефективними не лише в роки стабільності, а й в умовах дестабілізації. Вони краще можуть реагувати на чисельні економічні конфлікти, зберігаючи своє положення на ринку і здатність продовжувати господарську діяльність.

Однак, якщо ефективність господарювання у великих підприємствах стала більш наочною у кризові роки, то ефективність використання капіталу у великих підприємствах стабільно залишається більш значимою весь період, що видно з даних табл. 2. Потрібно зазначити, що

Таблиця 2. Показники впливу ефективності використання активів і капіталу різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 20202 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Рентабельність основних засобів, %*</i>											
Великі	64,68	215,83	108,57	62,75	45,49	9,88	15,21	45,57	17,62	-47,06	-27,95
Середні	19,79	79,44	55,64	39,05	35,47	53,05	31,16	52,06	20,44	0,65	-31,62
Малі	21,37	86,31	61,27	31,49	21,49	18,03	26,31	53,58	16,76	-4,61	-36,82
з них мікро	12,37	70,44	48,36	14,91	14,47	15,41	24,08	41,34	10,29	-2,08	-31,05
<i>Рентабельність оборотних активів, %</i>											
Великі	11,21	26,09	10,24	7,04	19,85	6,58	9,92	33,68	11,47	0,26	-22,21
Середні	7,16	20,57	12,84	12,49	12,27	23,58	13,26	28,03	9,79	2,63	-18,24
Малі	7,66	16,56	4,12	10,54	7,50	7,21	10,20	23,90	6,85	-0,81	-17,05
з них мікро	4,87	11,93	1,86	4,78	3,89	4,82	7,91	16,69	3,86	-1,01	-12,83
<i>Рентабельність власного капіталу, %</i>											
Великі	20,46	41,57	19,69	12,44	17,62	5,49	8,72	32,75	12,48	-7,98	-20,27
Середні	11,32	36,14	24,25	16,91	15,32	27,93	14,86	30,38	11,38	0,06	-19,00
Малі	12,38	36,27	27,18	15,65	12,67	10,62	13,51	28,24	8,92	-3,46	-19,32
з них мікро	7,76	30,19	23,81	8,90	11,94	8,83	13,01	25,45	6,22	-1,54	-19,23
<i>Строк окупності власного капіталу</i>											
Великі	4,89	2,41	5,08	8,04	5,67	18,22	11,47	3,05	8,01	3,12	4,96
Середні	8,83	2,77	4,12	5,91	6,53	3,58	6,73	3,29	8,79	-0,04	5,50
Малі	8,08	2,76	3,68	6,39	7,89	9,41	7,40	3,54	11,21	3,13	7,67
з них мікро	12,89	3,31	4,20	11,23	8,37	11,33	7,69	3,93	16,07	3,18	12,14
<i>Рентабельність власного оборотного капіталу, %</i>											
Великі	26,10	66,61	33,73	24,44	60,49	28,03	44,92	116,46	42,75	16,65	-73,71
Середні	18,03	58,71	41,43	30,90	29,72	61,03	29,26	72,96	25,69	7,66	-47,27
Малі	21,56	56,67	48,59	33,72	24,25	20,52	28,91	59,70	19,09	-2,47	-40,61
з них мікро	17,71	55,27	50,57	25,45	17,84	20,16	30,20	66,23	15,73	-1,98	-50,50
<i>Рентабельність активів, %</i>											
Великі	8,70	19,63	8,07	5,32	10,39	3,05	4,69	19,35	6,95	-1,75	-12,40
Середні	4,69	14,72	9,63	8,54	8,21	14,95	8,50	18,22	6,62	1,93	-11,60
Малі	5,26	13,07	3,79	7,35	5,23	4,85	6,93	16,52	4,86	-0,40	-11,66
з них мікро	3,18	9,61	1,77	3,42	2,91	3,47	5,58	11,89	2,81	-0,37	-9,08
<i>Коефіцієнт самофінансування</i>											
Великі	—	1,27	0,25	0,30	-0,32	5,32	0,54	1,43	-0,12	—	-1,55
Середні	—	0,78	0,95	0,92	0,72	-0,09	0,74	0,54	0,37	—	-0,17
Малі	—	0,99	0,81	0,83	-0,09	0,78	1,44	1,12	-0,05	—	-1,17
з них мікро	—	1,14	0,61	0,59	-1,62	4,17	1,16	2,65	0,54	—	-2,11
<i>Коефіцієнт стійкості економічного зростання</i>											
Великі	—	0,53	0,05	0,04	-0,06	0,29	0,05	0,25	-0,02	—	-0,25
Середні	—	0,28	0,23	0,16	0,11	-0,02	0,11	0,15	0,04	—	-0,11
Малі	—	0,36	0,22	0,13	-0,01	0,08	0,19	0,14	0,00	—	-0,14
з них мікро	—	0,34	0,14	0,05	-0,19	0,37	0,15	0,14	0,03	—	-0,11

* у 2021 — 2022 рр. обчислено за вартістю основного капіталу.

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4—7].

ефективність використання капіталу є більш показовим індикатором, ніж ефективність діяльності у ринкових умовах господарювання. Адже дозволяє оцінити наскільки вигідно чи навпаки не вигідно вкладати інвестиції у діяльність суб'єкта господарювання. Так, рентабельність активів у великих аграрних підприємствах у більшості досліджуваних періодів була найвищою, навіть у воєнний 2022 р. вона сягнула майже 7 %, тоді як у мікропідприємствах склала мізерні 2,81 %. Водночас, рентабельність власного капіталу була відносно співставною в усіх групах аграрних підприємств. При цьому різниця у рентабельності сукупного і власного капіталу у різних групах аграрних підприємств вагомою мірою пояснюється відмінностями у фінансовій політиці та використанням різних фінансових моделей, залежно від розміру підприємства. У великих та середніх підприємствах упродовж усього періоду дослідження спостерігалися кращі показники рентабельності основних засобів та оборотних активів порівняно із малими та мікропідприємствами. У середньому такі ж відмінності спостерігалися по показникам щодо строків окупності власного капіталу та рентабельності власного оборотного капіталу. Частіше кращими були коефіцієнти самофінансування та стійкості економічного зростання.

В цілому проведений аналіз дає підстави стверджувати, що великі та середні підприємства працюють більш ефективно та рентабельно, порівняно з малими та мікропідприємствами.

Однак в кінцевому підсумку конкуренція впливає не лише на індикатори ефективності, а й на показники ділової активності, на здатність суб'єктів господарювання здійснювати значну кількість операцій на ринку (фактів продажу, партій продажу, обсягів тощо).

У табл. 3 подано інформацію щодо показників ділової активності різних за розмірами груп аграрних підприємств. Так, з 2018 р. по 2022 р. оборотність оборотних активів великих і середніх аграрних підприємств стабільно краща, ніж у малих і мікропідприємств. Наприклад, у 2022 р. цей показник у великих і середніх підприємствах коливався в межах 0,70 — 0,77, тоді як у малих і мікропідприємств — 0,46 — 0,63. Про такі ж відмінності у більшості випадків можна стверджувати стосовно оборотності сукупних активів та власного капіталу, тривалості їх одного обороту. Зокрема, у великих та середніх підприємствах один оборот оборотних коштів коливався в межах 475—518 днів, тоді як у малих та мікропідприємствах — від 583 до 796 днів.

Необхідно підкреслити, що у середньому по економіці держави такі тривалості циклів є надмірними. Однак для аграрної сфери вони цілком прийнятні, оскільки в усіх її сегментах, передусім у сільському господарстві, спостерігається подовження операційних і фінансових циклів із-за сезонності виробництва у рослинництві та лісівництві, тривалості періодів вирощування та відгодівлі тварин, риби тощо.

Таблиця 3. Показники впливу ділової активності на фінансову безпеку аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
Оборотність оборотних активів											
Великі	0,68	0,64	0,45	0,34	0,97	0,97	0,89	0,80	0,70	0,02	-0,10
Середні	0,89	0,86	0,62	0,84	0,87	0,95	0,95	1,30	0,77	-0,12	-0,53
Малі	0,73	0,57	0,17	0,74	0,70	0,75	0,74	0,89	0,63	-0,1	-0,26
з них мікро	0,68	0,44	0,08	0,64	0,48	0,54	0,57	0,68	0,46	-0,22	-0,22
Коефіцієнт закріплення оборотних активів											
Великі	1,48	1,55	2,23	2,95	1,03	1,03	1,12	1,25	1,42	-0,06	0,17
Середні	1,12	1,17	1,61	1,19	1,15	1,05	1,05	0,77	1,30	0,18	0,53
Малі	1,38	1,75	6,02	1,36	1,43	1,33	1,34	1,12	1,60	0,22	0,48
з них мікро	1,47	2,29	11,94	1,56	2,08	1,85	1,76	1,46	2,18	0,71	0,72
Фондовіддача (у 2021 – 2022 рр. обчислено за вартістю основного капіталу)											
Великі	3,91	5,33	4,76	3,03	2,22	1,46	1,37	1,08	1,08	-2,83	0,00
Середні	2,47	3,31	2,68	2,62	2,51	2,14	2,24	2,41	1,60	-0,87	-0,81
Малі	2,03	2,98	2,47	2,20	2,00	1,88	1,92	2,00	1,53	-0,50	-0,47
з них мікро	1,73	2,58	2,18	2,00	1,79	1,73	1,73	1,69	1,22	-0,51	-0,47
Тривалість 1 обороту оборотних активів, днів											
Великі	539	566	812	1076	377	376	409	456	518	-21	62
Середні	408	426	589	435	421	384	383	281	475	67	194
Малі	503	637	2198	495	523	485	490	409	583	80	174
з них мікро	536	835	4360	570	758	675	642	534	796	260	262
Оборотність активів											
Великі	0,53	0,48	0,35	0,26	0,51	0,45	0,42	0,19	0,07	-0,46	-0,12
Середні	0,59	0,61	0,46	0,57	0,58	0,60	0,61	0,18	0,07	-0,52	-0,11
Малі	0,50	0,45	0,15	0,51	0,49	0,51	0,51	0,17	0,05	-0,45	-0,12
з них мікро	0,44	0,35	0,08	0,46	0,36	0,39	0,40	0,12	0,03	-0,41	-0,09
Оборотність власного капіталу											
Великі	0,68	0,64	0,45	0,34	0,97	0,97	0,89	0,78	0,77	0,09	-0,01
Середні	0,89	0,86	0,62	0,84	0,87	0,95	0,95	1,41	0,89	0,00	-0,52
Малі	0,73	0,57	0,17	0,74	0,70	0,75	0,74	1,06	0,82	0,09	-0,24
з них мікро	0,68	0,44	0,08	0,64	0,48	0,54	0,57	1,04	0,74	0,06	-0,30

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4—7].

Для більшшої наочності оцінювання тривалості операційного і фінансового циклів у розрізі різних груп аграрних підприємств наведено в табл. 4. Як видно з даних табл. 4, коефіцієнт оборотності запасів стабільно кращий у великих підприємствах порівняно з малими. Зокрема, у 2022 р. у великих підприємствах він становив 1,3, у середніх 1,21, а у малих та мікропідприємств відповідно 0,84 та 0,73 оборотів у рік. Природно, що тривалість обороту запасів сягала відповідно по групах 281, 301, 433 та 502 дні. Коефіцієнти оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, а також показники тривалості одного обороту були більш варіативними. Однак, тривалість операційного циклу, що складається з періоду обороту запасів та дебіторської заборгованості, у великих підприємствах сягнула 543 дні, середніх — 503 дні, малих — 682 дні, а у мікропідприємствах — перевищила два роки, сягнувши рекордні 896 днів.

Тривалість фінансового циклу, що менша від тривалості операційного циклу та час обороту кредиторської заборгованості, у 2022 р. у великих аграрних підприємств сягала 379 днів, у середніх відповідно 362 днів, у малих 523 дні, а у мікропідприємств знову ж була рекордною і становила 699 дні. Це свідчить про складності у формуванні конкурентних позицій для більш дрібних товаровиробників порівняно з крупними не лише на товарних ринках, про що свідчили результати аналізу оборотності дебіторської заборгованості та запасів, а також тривалості операційного циклу, й на фінансовому, що показав аналіз обороту кредиторської заборгованості та тривалості фінансового циклу.

Отже, асиметрія конкуренції та виникнення конкурентних конфліктів між різними за розмірами групами аграрних підприємств призводить до ускладнень у роботі малих та мікропідприємств, їх неспро-

Таблиця 4. Визначення тривалості операційного і фінансового циклів різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки										Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Коефіцієнт оборотності запасів												
Великі	2,68	3,86	3,25	2,57	2,99	2,79	1,69	1,20	1,30	-1,38	0,10	
Середні	1,90	2,05	1,65	1,66	1,58	1,53	1,56	1,33	1,21	-0,69	-0,12	
Малі	1,41	1,46	1,41	1,20	1,15	1,10	1,07	1,03	0,84	-0,57	-0,19	
з них мікро	1,24	1,46	1,39	0,84	0,95	0,86	0,90	0,94	0,73	-0,51	-0,21	
Час обороту запасів, днів												
Великі	136	95	112	142	122	131	216	304	281	145	-23	
Середні	192	178	222	220	231	239	234	275	301	109	26	
Малі	260	250	259	304	316	331	341	354	433	173	79	
з них мікро	295	250	262	435	384	424	404	387	502	207	115	
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості												
Великі	0,96	0,80	0,54	0,43	1,83	1,72	1,65	1,77	1,40	0,44	-0,37	
Середні	1,71	1,44	0,98	1,63	1,81	2,12	2,12	3,11	1,81	0,10	-1,30	
Малі	1,31	0,84	0,18	1,37	1,36	1,66	1,63	2,01	1,46	0,15	-0,55	
з них мікро	1,26	0,59	0,09	1,09	0,79	1,02	1,11	1,31	0,93	-0,33	-0,38	
Час обороту дебіторської заборгованості, днів												
Великі	382	453	675	845	200	212	221	207	261	-121	54	
Середні	213	253	371	224	202	172	172	117	202	-11	85	
Малі	279	433	1987	266	268	220	224	182	249	-30	67	
з них мікро	291	621	4138	334	463	357	330	278	393	102	115	
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості												
Великі	1,81	1,34	0,94	0,76	2,52	1,83	1,33	1,96	2,24	0,43	0,28	
Середні	2,16	1,55	1,47	2,01	2,11	2,14	2,39	2,47	2,58	0,42	0,11	
Малі	2,28	2,16	2,48	1,95	2,18	2,41	2,41	3,07	2,29	0,01	-0,78	
з них мікро	1,50	2,20	2,37	1,37	1,47	1,69	2,05	2,44	1,86	0,36	-0,58	
Час обороту кредиторської заборгованості, днів												
Великі	201	272	390	480	145	200	273	186	163	-38	-23	
Середні	169	236	248	181	173	171	153	148	142	-27	-6	
Малі	160	169	147	187	168	151	152	119	160	0	41	
з них мікро	243	166	154	266	249	215	178	150	196	-47	46	
Тривалість операційного циклу, днів												
Великі	518	548	787	987	322	343	437	511	543	25	32	
Середні	405	430	593	444	432	411	406	392	503	98	111	
Малі	539	683	2246	570	584	551	565	536	682	143	146	
з них мікро	585	871	4400	769	847	780	734	665	896	311	231	
Тривалість фінансового циклу, днів												
Великі	317	276	397	508	177	143	164	324	379	62	55	
Середні	236	195	345	263	260	241	254	244	362	126	118	
Малі	379	514	2099	383	416	400	413	417	523	144	106	
з них мікро	343	705	4247	503	598	565	556	515	699	356	184	

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4—7].

можності конкурувати з великими, зокрема з українськими агрохолдингами. А отже необхідним є вироблення підходів до застосування різними господарюючими суб'єктами різних моделей фінансового забезпечення та відмінних підходів щодо своєї фінансової поведінки.

Важливим аспектом оцінювання фінансової безпеки аграрних підприємств, що доповнює уявлення про ефективність їхнього господарювання є аналіз ліквідності і платоспроможності.

Поняття ліквідність доволі розгалужене, адже включає ліквідність активів та ліквідність самого суб'єкта господарювання. Під ліквідністю активів зазвичай розуміють їхню здатність перетворюватися у грошові кошти або інші платіжні засоби з метою подальшої оплати рахунків і витрат суб'єкта господарювання. Варто зазначити, що досить часто таку здатність розуміють як можливість для активу бути проданим. Однак здебільшого це не вірно, викривлене розуміння. Адже трансформація у грошові кошти може відбуватися не лише через прямий продаж, а й через перебіг операційного (виробничо-збутового) та фінансового циклів.

Наприклад, розглядаючи ліквідність запасів сировини і матеріалів потрібно оцінювати не можливість їх продажу на ринку та не ринкову ціну такого продажу, а здатність суб'єкта господарювання використати такі запаси у власному виробництві, перетворивши їх на запаси готової продукції (або на виконані роботи чи надані послуги) для подальшого продажу. Згодом слід аналізувати здатність суб'єкта господарювання реалізувати такі товари (роботи чи послуги) і відповідне перетворення їх на грошові кошти (у разі авансової опла-

ти чи розрахунків по факту) або у дебіторську заборгованість (у разі продажу в кредит). В останньому випадку потрібно також дослідити здатність суб'єкта господарювання отримати відшкодування дебіторської заборгованості від споживачів вчасно і в повному обсязі. Зазначимо, що ліквідність будь-якого активу варто розглядати не через можливість прямого продажу, а крізь призму нормального перебігу операційного і фінансового циклів. Однак, такий перебіг циклів одночасно з ліквідністю характеризує ділову активність підприємства більшою мірою, ніж його платоспроможність. Тому перебіг та тривалість операційного і фінансового циклів більш поглиблено були проаналізовані вище у цьому підрозділі дисертаційної роботи.

Щодо ліквідності самого суб'єкта господарювання слід зазначити, що вона унаочнює наявність у такого суб'єкта різних видів активів, які потенційно можна перетворити на грошові кошти. Тому поняття ліквідності підприємства (суб'єкта господарювання) більш тісно пов'язане із платоспроможністю. Платоспроможність, у свою чергу, являє собою здатність підприємства погашати свої зобов'язання за рахунок грошових коштів або прирівняних до них активів. Основним індикатором тут стає наявність ліквідних або порівняно ліквідних активів та боргів. Тому ліквідність суб'єкта господарювання та його платоспроможність варто вивчати через оцінювання співвідношення між різними групами високо-, середньо- та відносно ліквідних активів, переважно оборотних коштів, із наявними борговими зобов'язаннями, переважно термінового характеру (табл. 5).

Таблиця 5. Аналіз платоспроможності і ліквідності різних за розмірами аграрних підприємств в контексті забезпечення фінансової безпеки

Підприємства за розмірами	Роки										Відхилення +2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.	
Коефіцієнт платоспроможності												
Великі	0,04	0,02	0,01	0,02	0,03	0,02	0,02	0,05	0,04	0,00	-0,01	
Середні	0,08	0,07	0,05	0,07	0,07	0,08	0,14	0,15	0,13	0,05	-0,02	
Малі	0,06	0,05	0,01	0,05	0,05	0,06	0,08	0,10	0,09	0,03	-0,01	
з них мікро	0,06	0,04	0,01	0,05	0,03	0,04	0,06	0,06	0,06	0,00	0,00	
Коефіцієнт швидкої ліквідності												
Великі	1,39	1,47	1,30	1,23	0,99	0,88	0,82	1,01	1,12	-0,27	0,11	
Середні	1,09	1,13	1,07	1,06	1,02	0,93	1,10	1,13	1,11	0,02	-0,02	
Малі	1,03	1,08	1,02	0,94	0,88	0,86	0,89	1,01	0,91	-0,12	-0,10	
з них мікро	0,93	1,05	1,00	0,85	0,89	0,81	0,84	0,87	0,83	-0,10	-0,04	
Коефіцієнт покриття												
Великі	1,75	1,64	1,44	1,40	1,49	1,31	1,28	1,86	1,86	0,11	0,00	
Середні	1,66	1,54	1,45	1,68	1,70	1,63	1,83	2,00	1,97	0,31	-0,03	
Малі	1,55	1,41	1,09	1,45	1,45	1,54	1,55	1,83	1,71	0,16	-0,12	
з них мікро	1,38	1,28	1,04	1,23	1,28	1,31	1,35	1,42	1,42	0,04	0,00	
Коефіцієнт покриття запасами												
Великі	0,36	0,17	0,14	0,18	0,50	0,43	0,46	0,85	0,74	0,38	-0,11	
Середні	0,56	0,41	0,38	0,61	0,69	0,70	0,73	0,87	0,86	0,30	-0,01	
Малі	0,52	0,33	0,08	0,51	0,56	0,68	0,66	0,82	0,80	0,28	-0,02	
з них мікро	0,45	0,23	0,04	0,38	0,39	0,50	0,51	0,55	0,58	0,13	0,03	
Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості												
Великі	2,32	2,62	2,48	1,85	1,32	1,13	1,19	1,62	2,19	-0,13	0,57	
Середні	1,74	1,68	2,16	1,71	1,59	1,47	1,72	1,78	2,08	0,34	0,30	
Малі	2,68	4,32	2,24	2,46	2,48	2,24	2,41	2,94	2,48	-0,20	-0,46	
з них мікро	2,01	6,29	4,48	3,11	3,11	2,74	3,08	3,48	3,07	1,06	-0,41	

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [4—7].

Коефіцієнт платоспроможності є найбільш об'єктивним критерієм оцінювання платоспроможності підприємства за даними його фінансової звітності, оскільки являє собою співвідношення грошових коштів та поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань. Він свідчить, що здатність до розрахунків різних за розмірами груп суб'єктів господарювання в аграрному секторі досить варіативна і змінюється у динаміці. Порівняно низькою вона є у великих підприємствах, а найвищою — у середніх, де у 2020 р. набула навіть дещо надмірного значення у 0,14. Однак критичних значень (0,0 або $>0,2$) у жодному випадку означений показник не набував. У 2021—2022 рр. тенденції зберіглися, а коефіцієнт коливався в межах від 0,04 до 0,15 по різних групах аграрних підприємств.

Нормативне значення коефіцієнту швидкої ліквідності як співвідношення оборотних активів за виключенням запасів до поточних зобов'язань, має сягати одиниці. Однак у великих, малих та мікро—аграрних підприємствах його значення скорочується з 2015 р. та упродовж трьох останніх років не досягає нормативної позначки. Лише у середніх підприємствах значення показника досягнуло нормативу у 2020 р. Надалі ситуація поліпшилася, і до 2022 р. показник у великих та середніх підприємствах досягнув нормативу.

Коефіцієнт покриття, як найбільш узагальнюючий індикатор ліквідності суб'єктів господарювання, за нормативним значенням має сягати 1,5—2,0. Однак, як і у випадку коефіцієнта швидкої ліквідності, його значення по різних за розмірами групах підприємств є недостатнім (табл. 5). Оцінити коефіцієнт покриття можна у середніх підприємствах краще, ніж у малих та мікропідприємствах. При цьому порівняно найгірше значення характерне для великих підприємств.

Коефіцієнт покриття запасами, як додатковий індикатор, показує потенційну здатність до забезпечення ліквідності через ритмічну діяльність та перебіг операційного і фінансового циклів. По різних групах аграрних підприємств його стан і динаміка підтверджують попередньо виявлені тенденції.

Також додатковим індикатором слугує співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості. Показовим є те, що у великих та середніх підприємствах таке співвідношення у довоєнний період у середньому складало 1,72 — 1,84, тоді як у малих підприємствах 2,69, а у мікропідприємствах — 3,55. Уже у 2022 р. співвідношення заборгованостей зросло й у великих підприємствах сягнуло 2,19, у середніх 2,08, а у малих 2,48. При цьому у мікропідприємствах співвідношення було показово високим — 3,07, що свідчить про диктат покупця на аграрних ринках, якому важко опиратися саме маленьким підприємствам.

Також, виявлені тенденції свідчать про застосування великими та середніми підприємствами

більш поміркованої кредитної політики щодо продажу в кредит власної продукції на тлі більш агресивної фінансової політики щодо залучення короткострокового позикового капіталу. Адже вони краще можуть опиратися такому диктату покупців. Натомість малі та мікропідприємства навпаки характеризуються більш агресивною кредитною політикою на тлі порівняно поміркованої політики фінансування. Це ще раз свідчить про необхідність застосування доволі різних підходів у формуванні фінансової безпеки для врегулювання економічних конфліктів.

Сукупно по результатах аналізу ліквідності і платоспроможності різних за розмірами аграрних підприємств можна стверджувати, що найкращими показниками характеризуються середні підприємства. Дещо в гіршому становищі перебувають малі та мікропідприємства, а гірші показники великих підприємств швидше є наслідком особливостей кредитної і боргової політики цих підприємств.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Узагальнюючи вищевикладене доводиться констатувати, що асиметрична конкуренція у різних за розмірами суб'єктів господарювання призводить до розбалансування операційної діяльності з виробництва та продажу аграрних продуктів. Така конкуренція призводить до різновекторних тенденцій у формуванні кредитної політики (при продажу виробленої продукції у кредит, з відстрочкою платежу та з формуванням дебіторської заборгованості) та політики фінансування (при купівлі у кредит сировини і матеріалів та утворенні кредиторської заборгованості). Поряд з тим, виникають відмінності у рівнях платоспроможності і ліквідності аграрних підприємств, що свідчить про потребу у застосуванні принципово відмінних заходів з їх фінансового забезпечення.

Крім налагодження оптимальної політики фінансового забезпечення та формування раціональної фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі для уникнення асиметричної конкуренції та врегулювання конкурентних конфліктів необхідно, щоб різні за розмірами аграрні суб'єкти господарювання функціонували на різних ринках та конкурували у середині груп, уникаючи асиметричної міжгрупової конкуренції. Найбільш раціональним, на нашу думку, є такий принцип розподілу:

— великі аграрні підприємства — мають зорієнтовувати свою діяльність на виробництво зернових, зерно-бобових, олійних та технічних культур, у т. ч. експортно орієнтованих, а також тваринницьких продуктів на промисловій основі;

— середні аграрні підприємства — на виробництво порівняно нетрудомістких продуктів харчування для населення та сировини для переробної промисловості;

— малі та мікропідприємства — на виробництво трудомістких аграрних продуктів, продуктів харчування для населення, у т. ч. овочевої та плодово-ягідної продукції, непромислових продуктів тваринництва, екзотичних продуктів, а також на ведення супутніх аграрних видів діяльності.

Сукупно це оздоровить конкуренцію в аграрному секторі економіки України та сприятиме врегулюванню конкурентних економічних конфліктів на аграрних ринках.

Література:

1. Akerlof, G. A. (1970). The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism. The Quarterly Journal of Economics, 84(3), 488—500. URL: <https://doi.org/10.2307/1879431>
2. Stiglitz, J. E. (1987). The Causes and Consequences of the Dependence of Quality on Price. Journal of Economic Literature, 25 (1), 1—48. URL: <https://www.jstor.org/stable/2726523>
3. Нів'євський О., Яворський П., Донченко О. (2023). Оцінка ролі дрібних фермерів та домогосподарств у сільському господарстві та сільській економіці та заходи щодо підтримки їхнього сталого розвитку. URL: <https://arxiv.org/abs/2307.11683>
4. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва — 2019. Статистичний щорічник. Київ: Держстат України, 2020. 364 с.
5. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва — 2020. Статистичний щорічник. Київ: Держстат України, 2021. 364 с.
6. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва — 2021. Статистичний щорічник. Київ: Держстат України, 2022. 119 с.
7. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва — 2022. Статистичний щорічник. Київ: Держстат України, 2023. 117 с.

References:

1. Akerlof, G. A. (1970), "The market for 'lemons': quality uncertainty and the market mechanism", The Quarterly Journal of Economics, vol. 84, no. 3, pp. 488—500. <https://doi.org/10.2307/1879431>
2. Stiglitz, J. E. (1987), "The Causes and Consequences of the Dependence of Quality on Price", Journal of Economic Literature, vol. 25 (1), pp. 1—48, available at: (Accessed 25 Feb 2026). <https://www.jstor.org/stable/2726523>
3. Niv'ievs'kyj O., Yavors'kyj P., Donchenko O. (2023), "Assessment of the role of smallholder farmers and households in agriculture and the rural economy and measures to support their sustainable development", available at: <https://arxiv.org/abs/2307.11683> (Accessed 25 Feb 2026).
4. State Statistics Service of Ukraine (2020), [Activities of subjects of large, medium, small and micro enterprises — 2019], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
5. State Statistics Service of Ukraine (2021), [Activities of subjects of large, medium, small and micro enterprises — 2020], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

6. State Statistics Service of Ukraine (2022), [Activities of subjects of large, medium, small and micro enterprises — 2021], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

7. State Statistics Service of Ukraine (2023), [Activities of subjects of large, medium, small and micro enterprises — 2022], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

Отримано редакцією журналу / Received: 09. 03.26

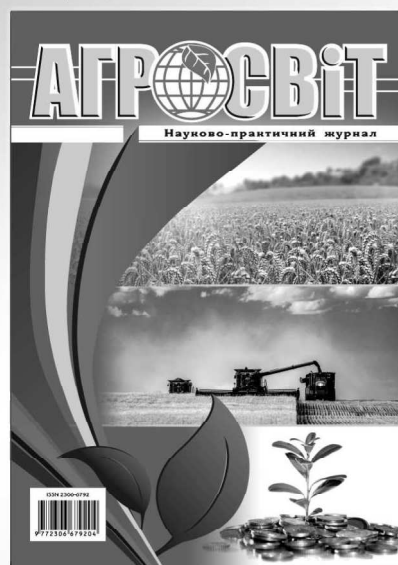
Процецензовано / Revised: 14. 03.26

Схвалено до друку / Accepted: 17.03.26

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292